

Рожкова Л.І. (м. Суми, Україна)

Сумський національний аграрний університет, місто Суми, Україна

aluda-6619@ukr.net

ДЕПОРТАЦІЯ ТА ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ У КАЗАХСТАНІ

В 1940 – х рр..(ЗА СПОГАДАМИ УЛЯНИ ЛЮБОВИЧ)

***Аннотація.** Одной из форм репрессий тоталитарного режима по отношению к представителям отдельных социальных групп и народов были принудительные и массовые переселения в отдаленные районы Казахстана и Сибири. После начала Второй мировой войны и присоединения Западной Украины к Советскому Союзу было проведено несколько депортаций, преимущественно, поляков, украинцев, евреев. Эти события нашли отображения в документах и литературных произведениях. На основе воспоминаний украинки Ульяны Любович освещается депортация и различные аспекты пребывания в Казахстане представителей разных народов.*

***Ключевые слова:** репрессии, депортации, Казахстан, повседневная жизнь, тоталитарный режим, украинцы, поляки, казахи.*

Примусові виселення представників окремих етнічних груп з місць постійного проживання було складовою частиною політики царизму у ХІХ – на початку ХХ ст.: встановлення межі осілості для євреїв [1,с.72] або переселення німців та осіб єврейського походження з районів ведення воєнних дій в період Першої світової війни [2,с.126]. Успадкувавши обмежувально-репресивний характер політики царського уряду, більшовицька влада широко застосовувала подібні методи щодо представників окремих соціальних груп або народів, починаючи з 1930-х рр..

«Великий перелом» або ж «сталінська революція з гори», - форсована індустріалізація, примусова колективізація, - супроводжувалися посиленням репресій, зокрема, й висланнями «ворогів народу» - заможних селян, інтелігенції, служителів церкви. Перші партії селян (так званих куркулів та підкуркулників) були вислані на Урал, в Казахстан, до Сибіру, Далекого Сходу в 1930-31 рр.. [3,с.27]. В офіційних документах висланих називали «спецпереселенцями», згодом – «трудопоселенцями» або «спецпереселенцями». Депортації, окрім каральних функцій, відповідали планам компартійної влади заселяти та освоювати величезні території на схід від Уралу, а також сприяли перемішуванню народів і зменшенню «націоналізму».

Після початку Другої світової війни і вступу на територію Західної України Червоної Армії (так званий «золотий вересень» 1939 р.) у регіоні розпочалося утвердження радянського режиму, що супроводжувалося усуненням із суспільного життя представників впливових верств – державних службовців, землевласників, релігійних діячів, інтелігенції, лояльної до

польського правління. Протягом 1930-х – 1940-х рр. відбулося декілька хвиль депортацій [4,с.324]. Перша депортація відбулася в лютому 1940 р. й охопила родини колишніх польських осадників. Через два місяця вивезли родини польських офіцерів, насамперед тих, хто опинився в радянському полоні. Третє вивезення, яке охопило переважно євреїв, організували в літку, а останнє – 1941 р., напередодні початку німецько-радянської війни. За даними польських істориків, загальна кількість висланих становила близько 325 тис. осіб [5,с.271].

Організація процесу депортації населення України та Білорусії була покладена на Народний комісаріат внутрішніх справ і регулювалося Положенням та Інструкцією НКВС про спецпоселення і трудове влаштування осадників від 29 грудня 1939 р. [6,с.280-283]. При виселенні осадникам дозволялося брати із собою речі, продукти харчування, господарські інструменти, гроші та інші речі загальною вагою до 500 кг. на сім'ю. Передбачалося використання пасажирських вагонів місткістю до 30 осіб, під час транспортування вислані мали отримувати гарячу їжу та медичну допомогу. На практиці депортованих та засуджених перевозили, як правило, у «столипінських вагонах» - товарних, призначених для худоби, інколи облаштованих нарами та пічкою. Причеплені один до одного, ці переповнені вагони складали ешелони, які прямували до Сибіру, Казахстану протягом кількох тижнів. На думку американської дослідниці історії ГУЛАГу Енн Еплблом, «депортовані зазнавали таких самих, як і їх відправлені до таборів земляки страждань – коли не більших. У таборах принаймні були пайки і спальні місця. Засланці часто не мали ні того, ні іншого. Влада часто відправляла їх у глухі ліси чи маленькі села – у Північній Росії, Казахстані, Середній Азії – і залишала там самим добувати собі харчі, іноді без жодних засобів для цього» [7, с.332].

Історія депортацій знайшла відображення не лише в офіційних документах. Літературні твори, спогади тих, хто пережив заслання, містять цінні факти та спостереження, допомагають відтворити правдиву картину подій. В автобіографічному документальному романі польського письменника Збігнева Доміно «Сибіріада Польська» розповідається про депортацію польських, польсько-українських і єврейських родин із Західної України до Сибіру, про їхнє важке буття в тайговому краї (1940 – 1946 рр.).

Цікаві спогади про заслання та життя у Казахстані у роки Другої світової війни залишила Уляна Любович (літературний псевдонім У. Старосольської) (1912 – 2011). Донька українського громадського політичного діяча, голови Української соціал-демократичної партії, професора права Володимира Старосольського (1878 – 1942), народилася у Львові, навчалася у гімназії Українського педагогічного товариства «Рідна школа», музичному інституті ім. М.Лисенка, співробітничала з журналом «Нова хата», «Господарсько-кооперативним часописом»; була активною учасницею пластового руху – членом української патріотичної організації «Пласт». У 1940 р. батько Уляни, на той час – професор права Львівського університету ім. І.Франка, був заарештований НКВС, а згодом – засуджений за «контрреволюційну діяльність» і етапований до сибірських таборів.

У квітні 1940 р. дружину В.Старосольського Дар'ю (уроджену Шухевич) разом з дітьми Уляною та Ігорем було відправлено на заслання до Казахстану. Через кілька десятиліть Уляна Любович видала спогади про подорож та життя «у країні морозів і буранів» [8]. «Нариси з пережитого» під назвою «Розкажу вам про Казахстан» уперше були опубліковані 1969 р. у канадському видавництві «Новий шлях», згодом видані в США, 2001 р. вийшли друком у львівському видавництві «Каменярь». Позбавлені властивого творам багатьох авторів діаспори викривального пафосу на адресу комуністичної влади, спогади Уляни Любович допомагають зрозуміти, насамперед, що пережили ті, «ті що їх у квітні 1940 року повезли далеко на схід, у різні сторони Казахстану і Сибіру...» [8,с.8].

Пам'ять автора зберегла усі подробиці трьохтижневої подорожі, яка розпочалася 13 квітня 1940 р. на залізничній станції Львів, куди протягом кількох днів вантажними автомобілями привозили родини засуджених, як правило, жінок, дітей, інших родичів. «Нам дозволили збиратися всього кільканадцять хвилин» [8,с.10] і помістили у «вагон-теплушку». Цей примітивний транспорт став символом розриву з колишнім життям і початком нового.

Усім людям у вагоні доля нагло перетяла їхнє життя. Усі малі й великі справи, будована роками доля, була перерізана наче ножем, коли брутальна сила захопила усіх уночі і вкинула до цього вагону. Кожний досі ішов спати з якимсь завтра, а тут цього завтра цього не було. Справи любові і ненависті, гніву, жалю, щоденних турбот і радості, - все залишалось по тому боці заплomboваного вагону. [8,с.11].

Мізерне харчування, нестача води перетворювали транспортування людей на виснажливе випробування.

Ранок починається тим, що з вікна сусіднього вагону все один і той самий дівочий голос починає кричати щосили:

– Води, води!

Скоріше чи пізніше, змучені або знуджені тим криком конвоєнти (конвоїри – Л.Р.) отвиряють (відчиняють – Л.Р.) один за одним вагони та випускають по дві особи по воду... Інколи приносять нам хліб. [8,с.19].

У дорозі депортовані зазнавали не лише фізичних страждань, але й приниження людської гідності.

Вагон сниться мені завжди таким, яким був він уночі. Може це тому, що вночі кожний з нас вглиблювався у себе, у свої справи. Вночі вагон був навантажений п'ятдесятьма людськими трагедіями. Удень приходили до голосу, набирали значення люди – з їх проблемами їсти, пити і навіть віддихати (справляти природні потреби – Л.Р.), бо і це було проблемою. [8,с.10].

Найважче випробування випали на долю найстарших та хворих:

майже одночасно з нами внесли до вагону на фотелі (кріслі – Л.Р.) стареньку пані. За нею, ридючи, увійшла друга жінка і внесла якісь старосвітські торби і валізи. Тим самим стали вони нашими сусідами в цій дорозі до пекла. [8,с.21].

Не краще доводилося і маленьким дітям: «Ми всі спимо мало. Тільки діти мають можливість лежати» [8,с.19].

Місцем призначення для засланих з Західної України стала «маленька станція серед степу у цій частині Казахстану, що колись називалася Сибкраєм» [8,с.27]. Ймовірно, родина Уляни Любович була відправлена на

поселення до північного Казахстану: автор згадує колгосп Каргали та районний центр – село Жарму:

Стоїть погідний день навіть вітер устав. В'їздимо в Каргали. Широченна, одна вулиця заросла травом. Обабіч стоять хати з невипаленої цегли – саману, з плоскими дахами. Хати боком до вулиці, ні одне віконце не виходить на вулицю. Де-не-де поміж хатами дерева [8, с.33].

Як з'ясувалося, прибулі з Західної України поповнили контингент «чужинців» у казахстанських степах.

На окраїні села був колгосп так званих «спеців». Так скорочено називали переселенців з часів розкулачування. Ці були з під Ленінграду. Вони жили в довгих сірих бараках-хатах [8,с.89].

Депортовані залучалися до важкої фізичної праці у різних галузях промисловості, на лісозаготівлях (як наприклад, герої роману «Сибіріада польська»), будівництві, у сільському господарстві.

Нас поселили у колгоспі і відразу погнали до праці у полі. Була весна, і треба було швидко обсіяти поля. Тож «фахові» робітники, як ми були потрібні [8,с.34].

Не раз сталися у пригоді Уляні набуті у пластунських таборах Прикарпаття вміння триматися верхи і правити конем, а згодом - волами, розпалювати і підтримувати багаття у степу, не занепадати духом за будь яких обставин. В той же час жінку не полишала тривога та хвилювання за близьких.

Постійним товаришем нашого життя в Казахстані був страх, боязнь перед кожною наступною хвилиною, перед тим, що ще може прийти. Поки ми були разом, то ще півбиди разом. Але колись хтось з нас віддалявся, то починалося вичікування, повне не спокою і різних побоювань [8, с.45].

Однак, історія депортації – не лише трагічна епопея людських поневірянь та злочинів сталінського режиму проти багатьох народів. Це також численні свідчення солідарності та інтернаціональної допомоги людей: казахів, корінних сибіряків - бурятів, росіян, життя яких під час війни було не набагато кращим ніж депортованих. Окрім українців, Уляна Любович згадує засланих узбека, «німця з Поволжя», чеченську родину, яку «...вивезли сюди, як і усіх чеченців з Кавказу».

Зі щирою симпатією автор описує місцевих мешканців – представників «вільного і гордого казахського народу», особливо дітей.

Маленькі казачата (казахські діти – Л.Р.) подібні на Будду. Їхні круглі пухкі личка відбирають (зменшують – Л.Р.) гострість вистаючим вилицям. Скісні прорізи додають чару чорним очам. У малого Урусбая була ще й мила посмішка скорого до сміху пустуна [8, с.35].

Добросусідські стосунки склалися між українкою та матір'ю трьох дітей, казашкою Карис, у помешканні якої Уляна Любович прожила тривалий час.

Хата Карис була пересічною казахською хатою...Ця хата була із саману, цебто з невипалених цегляних кісток, наче б цеглин, з плоским вимазаним глиною дахом. Двері, збиті з кількох дощок, вели до великих сіней – стайні. Там стояли дві корови, головне джерело виживлення (харчування – Л.Р.) Карис та її дітей [8,с.102].

Незважаючи на мовні, релігійні, культурні відмінності жінки, які залишилися без чоловічої підтримки (чоловіка Карис, Рахман з початком німецько-радянської війни було мобілізовано до Червоної Армії, а брата Уляни

– до «трудармії»), мали разом долати злидні воєнного лихоліття і шукати способів виживання:

Дві самотні жінки, яких ділила фізично стіна хати, а психічно так дуже багато. Дві жінки з інших світів, інших рас, іншої культури. Проте дві жінки, яких в'язала журба і страх за наших найближчих – в неї за чоловіка, що воював десь в далекій Європі, в мене за моїх рідних, що каралися (відбували термін ув'язнення – Л.Р.) десь у лагерьх або були у незнаних мені місцях широкого світу. Дві жінки, що мусили боротися за прожиток (фізичне виживання – Л.Р.), за кусень хліба, томливо, за саме фізичне виживання. А притому дві жінки, що жили споминами і мусили мати якусь надію, щоб жити [8,с.104].

Вони ділилися не лише розповідями про народні звичаї та свої родини, але й усім, що мали:

Інколи, коли у мене був хліб, я давала дітям по кусочку. Ні, не думайте, що по скибці – стільки хліба не було. От просто кусничок (шматочок – Л.Р.) завбільшки пів пальця [8,106].

Українки слухали тужливих степових пісень та вчили Карис садити городину і навіть варити борщ.

Повсякденне життя засланих наповнювали не тільки праця, щоденні турботи, взаємна допомога і підтримка. Сили долати труднощі надавала їм надія на кращі часи, на зустріч з близькими та Батьківщиною. Один з героїв «Сибіриади польської», Ян Долина, звертається до сина Сташека (Станіслава):

- Обіцяй мені одне, бо ти вже великий і сам розумієш, в житті може бути ще по різному. Дай мені слово, сину, що якби так, не дай Боже, зі мною щось сталося, то ти ніколи, ніколи про Польщу не забудеш! Повернешся до Польщі і Тадзя (Тадеуша, молодшого брата – Л.Р.), до неї забереш. Розумієш мене, сину! Цей мій наказ краще, ніж десять заповідей, запам'ятай собі! [9,с.480].

У спогадах Уляни Любович є зворушлива розповідь про відзначення традиційних українських свят у казахському засланні.

Серед боротьби за прожиття, за їжу, за тепло, але ж і за тим, щоб не піддатися без надії та розпачі – не можна було поминути Різдва, не відсвяткувати народження Божого Сина.

Як приготувати Свят-вечір? Хоч не з дванадцяти традиційними стравами, але все таки не в голоді. Були буряки на борщ, була пшениця на кутю, хоч і не солодку. Хтось дістав навіть замерзлу рибу і держав її у природному холодильнику, не опаленій ізбі, так, щоб додержати до свят. Хтось ховав кілька кристаликів сахарини, щоб посолодити – на добру ворожбу [8,с.94].

Турботливі руки жінок виготовили ялинку з книжкових обкладинок, прикрасили її саморобними іграшками та свічками, але бракувало головного – запаху справжньої ялинки і звісток з рідного краю. Але напередодні Різдва Уляна отримала посилку від подруги, в якій, окрім необхідних речей та ліків, була гілочка ялиці (рос. піхта), що нагадала Україну.

Маленька гілочка ялички...наповнила ізбу запахом Різдва і дому, оживила паперову ялинку, що кидала тінь-образ «божого дерева» на холодні стіни хати. І коли ми заспівали старовинну коляду «Бог Предвічний», наші, зовсім не концертні голоси розвалили ізбу, вирвалися з обіймів загубленого сибірського сільця і полетіли тисячі кілометрів на захід [8,с.98].

В іншій главі У. Любович згадує про відвідини на Великдень у Семипалатинському шпиталі чоловіка, з яким її пов'язували родинні або дружні стосунки.

Щоденно, разом з гуртом інших: казахів, росіян, азербайджанців, євреїв, поляків, я стояла годинами перед входом до ...будинку, де приміщувався (розміщувався Л.Р.) [8,с.152].

З великими труднощами жінці вдалося дістати борошна і спекти кулич, пофарбувати лушпинням цибулі яйце і, зрештою, передати медсестрою обрядову їжу хворому, що дозволило усвідомити особливу урочистість події усім, хто був до неї причетний.

...Я розказую сестрі, що за давнім звичаєм, ми при поділі яйця складаємо (загадуємо Л.Р.) собі бажання і що ці бажання мають силу здійснитися [8,с.154].

Зрештою, всіх об'єднувало спільне прагнення – дочекатися закінчення війни: місцеві жінки сподівалися на повернення бійців, депортовані – на звільнення та зустрічі з близькими. Листи, що надходили до Казахстану, віддзеркалювали зміни у свідомості фронтовиків.

Воююча Червона Армія здобула Європу, водночас вояки (воїни – Л.Р.), в такий чи інший спосіб, побачили життя людей на здобутих територіях, хоч у луні (відлунні – Л.Р.) пожеж, насилля, але все таки із слідами давнього способу життя. В село приходять листи, в яких напівграмотні люди простими словами виявляють враження про здобутті країни. Правда, був і лист молодого казах, писаний у прегарному місті Кракові, який жалувався, як дуже тужить за сірим степом Казахстану... Але й були листи, де описано не вулиці, церкви та парки, але просто хати мешкання, крамниці одяг жінок. І було сказано, що коли повернуться, то будуть жити інакше... Він (воїн - казах – Л.Р.) «заразився» Європою... Мужчини поверталися іншими [8,с.109].

По різному склалися долі депортованих. Колишніх польських громадян наприкінці війни радянським урядом було амністовано, вони отримали можливість повернутися до Польщі. Роки війни, депортація стали суворим випробуванням як для окремих родин, так і для багатьох народів. У 1941 р. в казахстанському засланні померла Дар'я Шухевич-Старосольська, а наступного року в таборі в Кемеровській області обірвалося життя великого патріота України Володимира Старосольського, про що його донька згодом дізналася від прибулого з табору українця. Уляна Старосольська – Любович 1946 р. повернулася до Польщі, закінчила Познанський університет, здобула фах економіста. З 1967 р. мешкала у США, брала активну участь в культурному житті української діаспори.

Заслання залишило невігійний (рос. «незаживающий») слід в душах людей, пам'ять невідворотно повертала в минуле, нагадувала про пережите.

...там, де я була, були інші не лише природа, клімат і люди, але й теш і закони взаємного між людьми відношення, а передусім закони боротьби за життя і за те, щоб у тій боротьбі за існування не перестати бути людиною. Яка ж переоцінка цінностей мусила наступити там, де інша ціна людського життя і де її взагалі немає [8,с.7-8].

Вивчення документів і матеріалів, що висвітлюють історію політичних репресій, депортацій, має не лише пізнавальну цінність. На початку ХХІ ст. тривають локальні та міждержавні військові конфлікти, потребує вирішення проблема повернення на батьківщину вимушених переселенців та біженців. Засудження злочинів тоталітарних режимів, засвоєння історичних уроків минулого сприятиме утвердженню у суспільній свідомості, міжнародно-правовій і політичній практиці демократичних цінностей, унеможливить порушення громадянських і людських прав.

Список використаної літератури

1. Рафальський О.О. Національні меншини України у ХХ столітті: історіографічний нарис. – К.: Поліс, 2000. – 447с.
2. Рожкова Л.І. Благодійна допомога біженцям у роки Першої світової війни//Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації: матеріали ІІ Міжнародної наукової конференції (Суми, 24-25 березня 2016 року). Ч.І (за ред. .В.С.Бугрія)-Суми: ФОП Цьома С.П., 2016. – С.123-127.
3. Куницький М.П. Примусова репатріація радянських громадян до СРСР після Другої світової війни (український вектор). Монографія. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2007. – 248с.
4. Надольський Й. Сталінська депортаційна політика і зміни етнічної структури населення західних областей України//Друга світова війна і доля народів України: Матеріали 2-ої Всеукраїнської наукової конференції, м.Київ, 30-31 жовтня 2006р. – К.: Зовнішторгвидав, 2007. – 416с.
5. Польща – Нарис історії. За ред. Владзімежа Менджецького та Єжи Брацісевича. Переклад з польської Івана Сварника. – Варшава: Інститут національної пам'яті – комісія переслідування злочинів проти польського народу, 2015. – 368 с.
6. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник (Упор. І.О.Кресіна, В.Ф.Панібудьласка). – Ч.2. – К., 1997.- 480с.
7. Енцклопедія Історія ГУЛАГу (Пер. з англ. А.Іценка).- К.: Вид.дім «Києво – Могилянська академія», 2006. – 511 с.
8. Любич Уляна Розкажу вам про Казахстан. Нариси з пережитого. – Вінніпег – Торонто, Канада: Вид-во «Новий шлях», 1969. – 192 с.
9. Доміно Збігнев Сибірада польська: Роман /Пер. укр. С.Савківа; передмова Є.Лук'яненка. – К.: Голов. спеціаліз. ред. мовами нац. меншин України, 2003. – 502 с.

Рожкова Л.І.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДЕПАРТАМЕНТ ЖӘНЕ ТҰРАҚТЫ ДАМЫТУ 1940 жылдардағы (ЛЮЯЛЬ УЛАНЫ ЛЫБОВЫЧ ҮШІН)

Адаптама. Тоталитарлық режимнің кейбір әлеуметтік топтар мен халықтардың өкілдеріне қатысты қуғын-сүргін түрлерінің бірі Қазақстан мен Сібірдің шалғай аудандарында мәжбүрлі және жаппай қоныс аудару болды. Екінші дүниежүзілік соғыс басталғаннан кейін және Батыс Украинаны аннексиялағаннан кейін Кеңес Одағына, негізінен поляктар, украиндар, яһудилер депортацияланды. Бұл оқиғалар құжаттағы және әдеби шығармалардағы карталарды анықтады. Украиналық Уляна Любичтің естеліктеріне сүйене отырып, депортациялау және Қазақстандағы әртүрлі халықтардың өкілдерінің болуының түрлі аспектілері қамтылған.

Түйіндісөздер: репрессия, депортациялау, Қазақстан, күнделікті өмір, тоталитарлық режим, украиндар, поляктар, қазақтар.

Rozkova L.I.

DEPARTMENT AND SUSTAINABLE LIFE IN KAZAKHSTAN In the 1940's. (FOR LOYALS ULYANI LYUBOVYCH)

Summary.. One of the forms of repression of the totalitarian regime in relation to representatives of certain social groups and peoples was forced and mass resettlements to remote areas of Kazakhstan and Siberia. After the outbreak of World War II and the annexation of Western Ukraine, several deportations were carried out to the Soviet Union, mainly Poles, Ukrainians, Jews. These events found mappings in documents and literary works. Based on the memories of Ukrainian Ulyana Lyubovich, deportation and various aspects of the presence of representatives of different peoples in Kazakhstan are covered.

Keywords: repression, deportation, Kazakhstan, everyday life, totalitarian regime, Ukrainians, Poles, Kazakhs.